

На Житомирщині, недалеко від с. Хичів (Володарсько-Волинський р-н), також виявлено поселення, розташоване за 700—800 м на захід від села, на правому березі струмка, який впадає в р. Іршу. Воно займає піщане підвищення розміром 80×50 м, витягнуте перпендикулярно до течії струмка. На поверхні було зібрано невелику кількість типової тшцинецької кераміки. В шурфі (2×2 м) простежено такі прошарки: під орним піщаним ґрунтом залягає шар сіруватого піску з рідкими, дуже дрібними вуглинями. Потужність його 0,2—0,3 м. Нижче — шар жовтого піску потужністю до 0,2 м, а ще нижче — сірого, слабо гумусованого (близько 0,3 м). Далі йде материковий пісок жовтого кольору. Уламки кераміки залягали на всіх горизонтах культурного шару, загальна потужність якого досягає 0,6—0,7 м. З цих фрагментів цілком реконструюється великий горщик тюльпаноподібної форми з дуже малим денцем і заглибленим орнаментом (рис. 1, 8). Діаметр його вінець близько 35, а денця — 8 см. Колір червонуватий, поверхня добре згладжена до легкого блиску. В тісті — домішки жорстви, широко розповсюджені тут породи типу габро-лабрадориту. Виробів з кременю знайдено мало — невеликий кінцевий скребок на відщепі, одна-дві пожевидні пластинки та кілька відщепів. Слід згадати про уламок гранітної зернотерки та прясло з характерним орнаментом.

Поблизу с. Ісаківка цього ж району трапились знахідки за 1 км на північний захід від села, недалеко від дороги до станції Турчинка. Там, де ланцюжком тягнуться невеличкі озерця, біля одного з них на піщаному підвищенні було виявлено уламки посуду і майже цілий горщик, який реконструюється. Посудина великих розмірів (діаметр вінець 45—50 см), з світлої червонуватої глини, вкрита ангобом. Вона має характерну павутинчасту поверхню, в глиші — домішки жорстви (рис. 1, 7).

У Черняхівському р-ні, на правому березі р. Тростяниці, яка впадає в Іршу, за 1200—1500 м на захід від с. Кам'яний Брід, трапляються уламки кераміки із заглибленим орнаментом. Тут знайдено майже цілу посудину — низький горщик із слабо відігнутими заокругленими вінцями і увігнутим денцем. Він багато орнаментований заштрихованими трикутниками. Між трикутниками зроблено по сім вдавлень (рис. 1, 3).

В. К. ПЯСЕЧНИ

Новые памятники тшцинецкой культуры в Хмельницкой и Житомирской областях

Резюме

В статье дано краткое описание пяти новых пунктов тшцинецкой культуры, обнаруженных автором в последние годы в Хмельницкой и Житомирской областях. На поселении Славута были проведены небольшие раскопки, обнаружено семь жилищ, одно из них раскопано. На остальных собран подъемный материал.

С. С. БЕРЕЗАНСЬКА, О. В. СУХОБОКОВ

Випадкова знахідка на Львівщині

У Львівській обл. було виявлено крем'яний серп (рис. 1). Знайшов його і передав у 1971 р. в ІА АН УРСР співробітник Інституту гідромеханіки АН УРСР В. С. Сірий. Серп трапився на довгій пищаній дюні по-

близу дороги, що з'єднує села Турію та Соколівку (Буський р-н). Знайдена тут кам'яна сокира праскоподібної форми (потім загублена), як свідчить опис, була виготовлена з каменю сірого кольору з червоно-фіолетовим блиском (діоритовий порфір?). Знаряддя, добре відшліфоване, мало отвір, висвердлений ближче до тупого кінця. Наявні на цій дюні, за словами В. Сірого, грубі уламки горщиків, на жаль, не були зібрані.

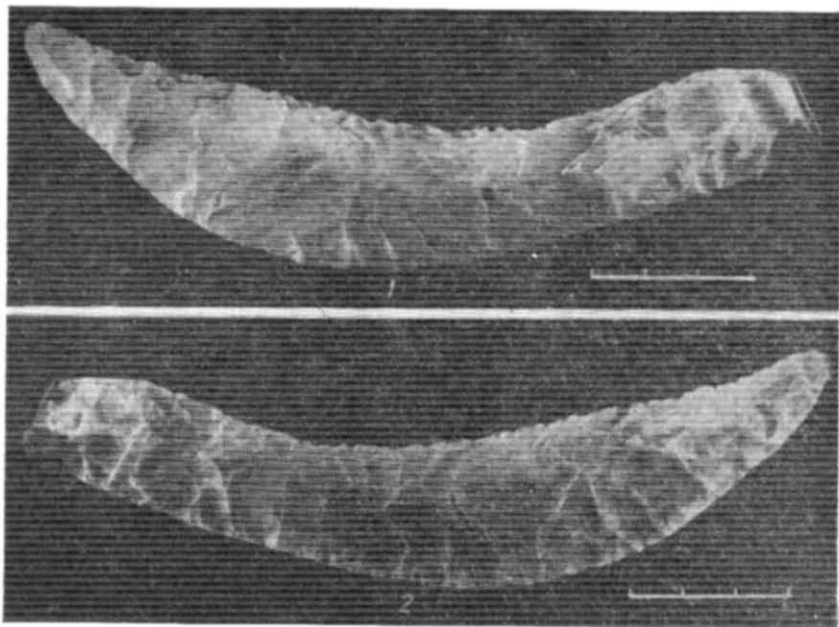

Рис. 1. Загальний вигляд серпа.

Отже, не можна визначити характер та культурно-хронологічну належність місцезнаходження.

Серп відзначається досить довершеною формою (рис. 2). Його виготовлено з непрозорого крейдяного кремешю темно-сірого кольору; поклади такого кремешю поширені у басейні Дністра. Нижню поверхню знаряддя (якщо повернути його робочою частиною ліворуч) вкриває густа біла патина, а верхню — блакитна. Плавню вигнута тильна частина серпа (*BE*) має довжину 175 мм. Основа дуги (*AB*) (рис. 4) становить 150 мм від гострого до тупого, неробочого, кінця. В перетині (*PO* і *KM*) знаряддя має форму лінзи з односторонньою сплюсненістю (ширина — 30 та 22, товщина — 10 і 7 мм).

Площини серпа оброблені методом двобічної великофасеткової ретуші. Тильна частина (спинка) потоншена стесуючою ретушшю. Дрібні сколи по лінії спинки утворилися внаслідок навмисного затуплювання гострого краю, який виник під час первісної оббивки крем'яної пластинки. З тильного боку серпа, біля його тупого кінця, є нігтеподібний двобічний скол, певно, сучасного походження (патини немає). На п'яти знаряддя помітний шар жовтчастої кірки. Під нею п'ята має двобічний скол на площинах.

Робоча частина — лезо — оброблена підретушуванням двобічного напрямку, досить крутим, із заломами. Така техніка зазублювання в цілому підвищує ефективність знаряддя. Ліпія леза хвиляста, а зубці, що були спеціально зроблені ще дрібнішим двобічно направленим підретушуванням, мають розвід такий, як і на сучасних знаряддях для пиляння. Робоча частина вздовж зубчастого краю, а також $\frac{3}{4}$ самої поверхні серпа відполіровані під час користування.

Як відомо, серпи з кременю властиві ще ранньоземлеробським культурам доби енеоліту (трипільській, майкопській та ін.)¹. Вони існують до пори раннього залізного віку в культурах лісостепової України (білогрудівській, бондарихинській, висоцькій), зазнаючи протягом цього часу певних змін у формі і способі з'єднання робочої частини з державком. Так, у добу енеоліту серпи склалися з мікролітів, які під кутом закріплювалися у пазах оправи. Остання, звичайно, виготовлялась з дерева або кістки чи рогу. На крем'яних вкладашках під час роботи утворювалася кутова запліровка, що свідчить як про їх призначення, так і спосіб закріплювання в оправі. Такі знаряддя відомі на досить широкій території². Пізніше з'являються суцільні серпи, виготовлені з одного жовна кременю. Вони мали вигляд ножеподібної пластинки, яка закріплювалася у пазі оправи по її довгій осі³.

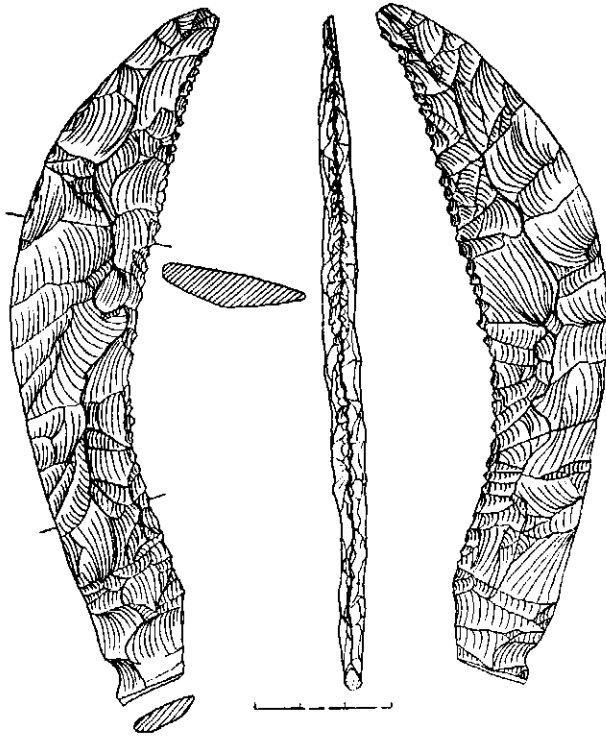

Рис. 2. Крем'яний серп з Львівщини.

серпів пластинчастого типу до двобічно оброблених знарядь специфічної форми (у вигляді дзьоба), призначених для збирання врожаю злакових⁴. В середній та пізній порі бронзового віку розповсюджуються серпи волинського типу, які виділяються ретельною обробкою поверхні, витонченим вигином, особливими прийомами зазубреності робочої частини та іншими ознаками. Вже наприкінці доби бронзи та на початку залізного віку серпи виготовляються з двох чи трьох оброблених вкладашів, що закріплювалися у поздовжній осі оправи⁵. Технічні засоби були спрямовані на те, щоб мати найбільш ефективне знаряддя для зрізання злакових.

В добу раннього металу удосконалення знарядь праці спочатку йшло у напрямі кращого використання кременю. Саме в цей час відбувся перехід від

¹ С. Н. Биби́ков. Из истории каменных серпов на Юго-Востоке Европы.—СА, № 3. М., 1962.

² I. Filip. Praveké Československo. Praha, 1948, стор. 104; F. Prošek. Srpy z mladší doby kamenné.—Obzor Prehistorický, t. XIII. Praha, 1946, стор. 86—87; V. Mikov. The Prehistoric Mound, t. 12, N 2, 1952, стор. 90; С. Н. Биби́ков. Ранне-трипольское поселение Лука-Врублевская на Днестре.—МИА, № 38. М., 1953, стор. 87—89; його ж. Из истории каменных серпов..., стор. 5.

³ С. Н. Биби́ков. Из истории каменных серпов..., рис. 6; 7; С. Н. Оди́нцова. Клады кремневых изделий из с. Гончаровка.—КСИА АН УССР, вып. 6. К., 1956, стор. 43 і далі; М. В. Сібі́льов. Старовинності Ізюмщини, вип. I—IV. Ізюм, 1926—1930.

⁴ С. Н. Биби́ков. Из истории каменных серпов..., стор. 13.

⁵ О. Ф. Лагодо́вська. Поселення часу пізньої бронзи в с. Сандраках.—Археологія, т. IX. К., 1951, стор. 137; Т. С. Пасе́к. Стоянка комаровської культури на Среднем Днестре.—КСИИМК, вып. 75. М., 1959, рис. 57, 1, 2, 5; С. С. Березанська, Г. Т. Титенко. Поселення предкифського времени в с. Собковка.—КСИА АН УССР, вып. 1. К., 1952, стор. 82.

За формою, технікою виготовлення цей серп близький до серпів волинського типу⁶, які набувають поширення за доби середньої бронзи. Проте до останніх його слід зараховувати з певними застереженнями, оскільки він не має жодних аналогій і є унікальним. Своєрідність цього знаряддя полягає, насамперед, у тому, що воно виготовлене з одного жовна кременю і пібито складається з двох частин — власне серпа (лезо) та держака. Однак на робочій частині зубці йдуть від гострого кінця до косо зрізаної п'яти, так що функціональне призначення прямої частини для спилування рослини не викликає сумніву. Саме з цього кута починається вузька смуга заплітовки, що потім поширюється на всю поверхню виробу. Це дає можливість реконструювати спосіб кріплення його з держак, користуючись методикою С. М. Бібікова⁷. Але в даному випадку наявні відхилення від запропонованих способів (смуга заплітовки на прямій частині знаряддя могла з'явитися під час роботи, а це мало статися лише тоді, коли тупий кінець виробу входив у держак до рівня косоного зрізу на його робочій частині).

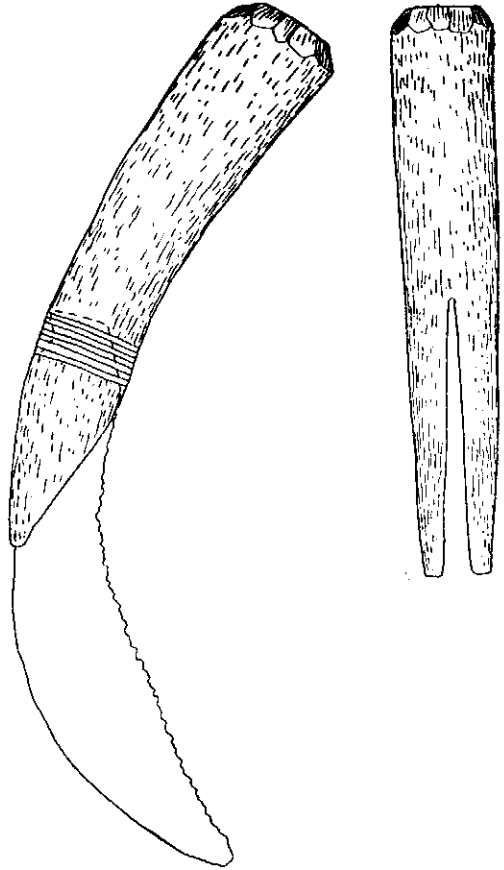

Рис. 3. Реконструкція серпа.

Отже, виходячи з конструктивних особливостей серпа і обробки його поверхні, можна припустити, що крем'яне лезо з'єднувалось з держак, очевидно, за допомогою мотузки — кріпилось у розпилі держака (рис. 3). Останній виготовлявся з дерева або кістки чи рогу і, певно, мав вигнуту форму, що забезпечувало зручність у користуванні.

У сучасних серпів кути в усіх точках лева, що утворюються радіусом обертання знаряддя під час роботи та дотичною до цих точок, повинні бути рівними між собою і становити 50—51°. Чим ближчі величини кутів, тим рівномірнішим буде зусилля, що його треба докласти під час праці⁸. Якщо зіставити ці показники кривили сучасних серпів з відповідними ознаками крем'яного знаряддя, то можна судити про довершеність його форми.

Кути різання описуваного серпа в початковій частині майже відсутні, тому що радіус збігається з лінією лева. Вони з'являються лише на середині його, збільшуючись в місцях більш зігнутої частини знаряддя.

⁶ I. K. Swiesznirow. Kultura komarowska.— Archeologia Polski, t. XIII, z. 1, стор. 63; С. С. Березапская. Тшиньско-комаровская культура на Северной Украине.— СА, № 2, М., 1967, стор. 127; Ю. В. Кухаренко. Первобытные памятники на территории Полесья.— САИ, вып. 51—18, М., 1962, табл. XII, 4, 9.

⁷ С. Н. Биби́ков. Из истории каменных серпов..., стор. 17—19, рис. 14—16.

⁸ Полная энциклопедия русского сельского хозяйства, т. VIII. СПб., 1903, ст. «Серп».

Величини їх за нашими підрахунками⁹, коливаються від 12 до 30°. Це можна бачити на графіку, де вертикальна шкала дає показники кутів різання (в град.), а горизонтальна — відстань досліджуваних точок лека (в мм) від осі обертання серпа під час роботи (рис. 4).

Характеристика форми та конструктивних особливостей серпа, що публікується, дає деякі підстави для його датування. Як уже вказувалося, він стоїть близько до серпів волинського типу доби середньої бронзи.

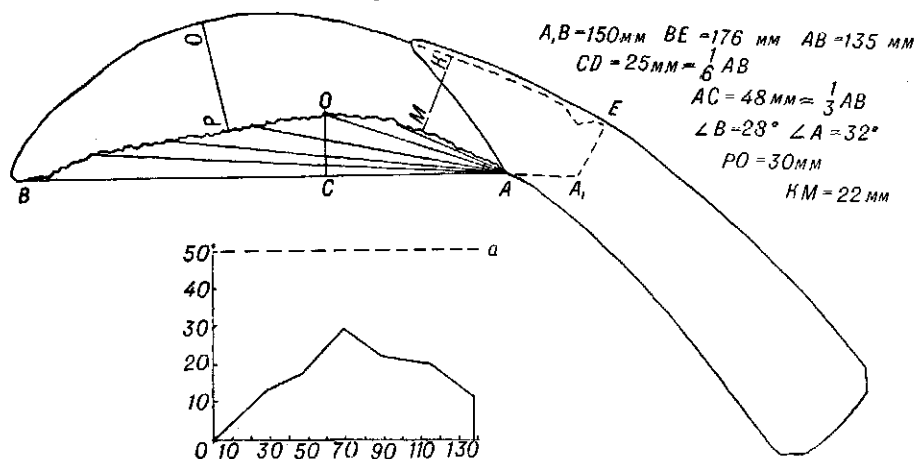

Рис. 4. Основні параметри та графік ефективності роботи серпа.

зи, останні пов'язуються з комарівською (або тшцінецько-комарівською) культурою, яка датується XV—XII ст. до н. е.¹⁰ Проте на цих виробках зубці відсутні, вони характерні для доби пізньої бронзи. Має їх також описуване знаряддя, до того ж його форма нагадує ранньометалеві вироби, особливо ті з них, у яких є розширення в середній частині. Це найбільш ранні металеві серпи типу «сікачів» (I тип — за І. М. Шарфутдіною)¹¹. Враховуючи наші дані щодо ефективності роботи серпа, слід визнати його близькість до металевих знарядь. Все це дає можливість датувати знахідку XII—XI ст. до н. е.

С. С. БЕРЕЗАНСКАЯ, О. В. СУХОБОКОВ

Случайная находка на Львовщине

Резюме

Авторы рассматривают случайно найденный во Львовской обл. кремневый серп, подробно останавливаясь на описании как самого орудия, так и технических приемов его изготовления. Кроме того, в публикации делается попытка определить эффективность его работы. Форма орудия, некоторые конструктивные особенности, а также довольно высокая эффективность его использования дают основание датировать публикуемый серп XII—XI вв. до н. э.

⁹ За методикою В. П. Левашової (Очерки по истории русской деревни X—XIII вв.—Труды ГИМ, вып. 32, М., 1956, стор. 60—61).

¹⁰ A. Gardawski, Chronologia kultury trzcinięckiej.—Archeologia Polski, t. X, z. 2, Wrocław—Warszawa—Kraków, 1966; И. К. Свешников. К вопросу о племенном составе населения Прикарпатья и Волыни в конце II и начале I тысячелетия до н. э.—Тезисы докладов советской делегации на I Международном конгрессе славянской археологии в Варшаве, М., 1965; С. С. Березанська. Тшцінецька культура.—Археологія Української РСР, т. I, К., 1971; II ж. Комаровська культура.—Там же.

¹¹ І. М. Шарфутдінова. Бронзові серпи Північно-Західного Причорномор'я (кінець II — початок I тисячоліття до н. е.).—Археологія, I, К., 1971, стор. 31—34.